О.О. Малецька *(Київський національний торговельно-економічний університет, Україна)*

ОЦІНКА ВПЛИВУ РИЗИКІВ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто методику визначення фінансової стійкості Пенсійного фонду України, зокрема такий її компонент, як аналіз ризиків діяльності фонду. Проаналізовано сутність та особливості ризиків, що мають вплив на діяльність Пенсійного фонду України.

Ключові слова: *пенсійне страхування, фінансова стійкість, фінансова система, ризик, управління ризиками.*

Табл. 1. Літ. 13.

О.А. Малецкая *(Киевский национальный торгово-экономический университет, Украина)*

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ РИСКОВ НА ФИНАНСОВУЮ СТОЙКОСТЬ ПЕНСИОННОГО ФОНДА УКРАИНЫ

В статье рассмотрена методика определения финансовой стойкости Пенсионного фонда Украины, в частности такой ее компонент, как анализ рисков деятельности фонда. Проанализирована сущность и особенности рисков, которые имеют влияние на деятельность Пенсионного фонда Украины.

Ключевые слова: *пенсионное страхование, финансовая стойкость, финансовая система, риск, управление рисками.*

O.O. Maletska *(Kyiv National University of Trade and Economy, Ukraine)*

ASSESSING RISKS' INFLUENCE UPON FINANCIAL SUSTAINABILITY OF PENSION FUND OF UKRAINE

The article considers the methodics for determination of financial sustainability of Pension Fund in Ukraine, and in particular, such its component as the analysis of risks in the activity of the Fund. The essence and the peculiarities of the risks that have influence upon the activities of Pension Fund of Ukraine are analyzed.

Keywords: *pension insurance; financial sustainability; financial system; risk; risk management.*

Постановка проблеми. Фінансові відносини соціального страхування займають вагоме місце у системі соціального захисту населення. Фонди загальнообов'язкового соціального страхування забезпечують громадян засобами існування у ті періоди, коли вони не в змозі робити це самостійно. Право на соціальний захист людини у старості закріплено статтею 46 Конституції України та досягається шляхом перерозподілу Пенсійним фондом України частини національного доходу між окремими групами населення.

Однак, враховуючи світову фінансову кризу, що мала значний вплив як на країну в цілому, так і на систему соціального захисту, а також в очікуванні наступної хвилі фінансової кризи, потрібно проводити глибинні дослідження, присвячені аналізу фінансової стійкості Пенсійного фонду України. Стійкість є фундаментальним поняттям розвитку організації або системи у кризових умовах. Аналіз літератури вказує на те, що ключовим орієнтиром розвитку пенсійного страхування у зарубіжних країнах є саме забезпечення фінансової стійкості пенсійних фондів.

© О.О. Малецька, 2012

У такому контексті визначення чинників впливу на фінансову стійкість та, зокрема, аналіз ризиків солідарної системи пенсійного страхування як один з етапів аналізу фінансової стійкості Пенсійного фонду України є важливою передумовою розуміння їх впливу на солідарну систему та побудови виваженої політики управління ризиками.

Аналіз досліджень і публікацій. Сьогодні численні дослідження присвячені вивченню фінансових відносин, проблемам наповнення та реформування Пенсійного фонду України. Однак визначення ризиків діяльності фонду не знайшло широкого відображення у працях вітчизняних авторів. Деякі аспекти даної проблеми розглядали у своїх працях Н. Барр [12], С. Булгакова [5], Ю. Люблін [8], Д. Толуб'як [11] та інші.

Метою дослідження є визначення ризиків діяльності Пенсійного фонду України як однієї із складових аналізу фінансової стійкості фонду.

Основні результати дослідження. Дослідження функціонування установи з точки зору її фінансової стійкості є необхідною умовою аналізу й попередження впливу на неї зовнішніх чинників, зокрема формування методологічних підходів до аналізу фінансової стійкості установи дозволить виявляти ознаки кризового розвитку та створювати комплекс заходів щодо запобігання кризовим явищам.

Проведений нами аналіз методологічного забезпечення визначення фінансової стійкості дозволяє виділити кількісну та якісну складові оцінки. У ході кількісного аналізу фінансової стійкості розраховуються кількісні показники діяльності установи та порівнюються із граничним, середньозваженим або певним заданим значенням. Якісний аналіз полягає у виявленні чинників впливу на фінансову стійкість, а також ризиків і невизначеностей із подальшим прогнозуванням їхнього впливу на порушення стійкості. Крім цього, аналіз ризиків є першим етапом у процесі управління ризиками.

У визначенні поняття ризику немає єдиного підходу, втім, можна окреслити основні істотні ознаки ризиків. Так, термін «ризик» походить від латинського слова "resecum" – скеля або небезпека зіткнення з нею [10]. Поняття ризику пов'язується з усвідомленням небезпеки, загрози, ненадійності, невизначеності, непевності, випадковості, збитку. У своїй першооснові ризик є невизначеністю, однак ключовою відмінністю ризику від власне невизначеності є те, що ризик можна оцінити кількісно.

Кількісне визначення ризику дали на початку 80-х рр. XX ст. С. Каплан і В. Гаррік [13], що й стало поштовхом до розвитку сучасних методик управління ризиками. Ризик, на думку цих дослідників, складається з трьох частин: опис сценарію, ймовірність і наслідки, при цьому наслідки можуть бути різними за одним і тим же сценарієм. Водночас формувався процес управління ризиками, що складався з ідентифікації й оцінки ризиків, розробки відповідей і контролю. Із розвитком економічної теорії поступово відбулася трансформація у бік значущості управління ризиками, а не їх кількісного аналізу [5, *60*].

Існує безліч підходів до визначення та класифікації ризиків залежно від особливостей області аналізу, взаємодії ключових елементів та авторського бачення істотних особливостей проблеми.

Розглядаючи ризики в діяльності фінансових установ та управління ними, варто погодитись з тими авторами, які пропонують розглядати окремо внут-

рішні та зовнішні ризики, тобто розподіляти їх за природою виникнення. Зовнішні ризики пов'язані зі змінами в оточуючому середовищі (наприклад, демографічні, макроекономічні, політичні, ринкові ризики). Внутрішні ризики виникають унаслідок недоліків або проблем у діяльності самої установи. Таким чином, діяльність, спрямована на управління ризиками, буде спрямована на подолання внутрішніх проблем або ж на уникнення, подолання, нівелювання впливу навколишнього середовища.

Класифікуючи пенсійні ризики, фахівці Світового банку виділяють три основні види: макроекономічні, політичні та інституційні. Макроекономічні ризики пов'язані зі зменшенням економічної бази, зниженням обсягу сплати внесків і зростанням витрат на перехідний період від однорівневої солідарної пенсійної системи до трирівневої. До політичних відносяться зміни у напрямку державних реформ. У свою чергу, інституційні – це ризики імовірності непрофесійної роботи адміністраторів пенсійних фондів, банків-зберігачів, компаній з управління активами та державних органів, що задіяні у роботі пенсійної системи [8, *42*].

Н. Барр, розглядаючи особливості пенсійних схем, розглядає як ризики, так і невизначеності, тому що у своїй діяльності пенсійні фонди стикаються і з тим, і з іншим. Вчений виділяє три види невизначеності:

- макроекономічні шоки (вплив випуску продукції та рівня цін);
- демографічні шоки;
- політичні ризики (як ефективність уряду) [12].

У свою чергу, до ризиків Н. Барр відносить:

- ризики управління, що можуть виникнути через некомпетентність або шахрайство;
- інвестиційні ризики;
- ризики ринку ануїтетів: для кожного конкретного пенсійного накопичення вага ануїтету залежить від очікуваної тривалості життя та від ставки повернення страхової компанії у конкретний період [12, *5*].

Окремо Н. Барр приділяє увагу недосконалій інформації, що отримує споживач. В узагальненому вигляді це можна представити як підкреслення ним ролі поінформованості громадян щодо можливостей участі у різних пенсійних схемах, особливостей здійснення внесків і виплат тощо. Така класифікація підкреслює відокремлення ризиків і невизначеностей за своєю природою [12].

Варто зауважити, що у діяльності Пенсійного фонду України слід розглядати демографічні, фінансові, політичні, інституційні, системні, макроекономічні ризики, адміністративно-законодавчі та ризик ринкової нерівноваги. При цьому найбільш суттєвого впливу на фінансову стійкість Пенсійного фонду України мають демографічні й фінансові ризики.

Пенсійний фонд України забезпечує функціонування солідарної системи пенсійного страхування, що побудована на принципах солідарності і субсидування, а отже, фінансування пенсій сьогоднішніх пенсіонерів здійснюється за рахунок сплати внесків працюючими громадянами. Таким чином, існує безпосередній зв'язок між кількістю пенсіонерів і платників внесків, який загострюється відсутністю накопичувального компонента загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Серед демографічних проблем доцільно розглядати проблему старіння нації та зростання співвідношення між кількістю пенсіонерів і кількістю працюючих (зокрема, платників внесків). Так, за даними Пенсійного фонду України, у 2010 р. середньооблікова чисельність працюючих і фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності страхувальників складала 13,9 млн. осіб. При цьому, загальна чисельність пенсіонерів – 13,7 млн. [6]. А отже, кожний платник внесків фактично утримує одного пенсіонера.

Слід зазначити, що старіння населення є характерним явищем для всіх європейських держав. Іншою причиною погіршення демографічної ситуації є міграція населення працездатного віку. За неофіційними даними, 6–7 млн. працездатного населення країни знаходиться за кордоном [7, *30*], а це близько однієї сьомої частини всього населення країни та майже половина загального обсягу платників внесків-застрахованих осіб.

Подібна ситуація потребує чіткого прогнозування економіко-демографічних показників розвитку пенсійної системи і пошуку бюджетних механізмів, які будуть компенсувати вплив негативних тенденцій. Цікавою є думка іноземних фахівців, згідно з якою впровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи є вторинним рішенням щодо управління демографічними ризиками, тому що вони також є чутливими до демографічних змін [12, *6*], однак цей вплив розкривається через аналіз випуску продукції у країні.

Слід зазначити, що у літературі немає єдиного визначення фінансового ризику суб'єкта господарювання. Фінансові ризики пов'язують із загостренням або стихійним вирішенням суперечностей у фінансових відносинах або фінансових системах. У такому розумінні вони є результатом вибору керівництвом альтернативних фінансових рішень за ймовірності фінансових втрат в умовах невизначеності умов його реалізації [4, *21*]. Фінансові ризики пов'язані з імовірністю втрат фінансових ресурсів у процесі здійснення фінансових відносин. Головною особливістю таких ризиків є те, що у результаті їхнього впливу можлива втрата коштів.

До системи фінансових ризиків належить значна кількість ризиків, а саме: кредитний, банківський, бюджетний, страховий, ризик ліквідності, податковий, інфляційний тощо. У вітчизняній економічній літературі здебільшого розглядають фінансові ризики на мікрорівні, на рівні окремих підприємств. Однак Пенсійний фонд України слід розглядати як суб'єкт господарювання: реалізація внутрішніх і зовнішніх функцій фонду неможлива без використання фінансових ресурсів, що акумулюються і створюють фінансову основу для його існування й виконання своїх функцій. Виходячи із вищенаведеного, фінансові ризики у діяльності Пенсійного фонду України пов'язані з ризиком невиконання своїх зобов'язань (акумуляція недостатнього обсягу коштів для виплати пенсій), кредитним ризиком (як ризик несплати з боку боржників Пенсійного фонду України), інфляційним (пов'язаний із можливими невідповідностями між темпами інфляції, темпом зростання заробітної плати як бази здійснення відрахувань, індексації пенсій), а також бюджетним. Бюджетні ризики, у вузькому розумінні, являють собою потенційно можливі відхилення бюджетного показника від його запланованого значення під дією ризикоутворюючих чинників. До чинників ризику слід віднести причини, обставини,

умови, що створюють імовірність несприятливих ситуацій і негативних результатів. У широкому розумінні бюджетні ризики полягають в імовірності невиконання заходів бюджетного планування та бюджетної політики у зв'язку з порушеннями в обігу бюджетних ресурсів та їх пропорцій [5, *62*].

Серед фінансових ризиків Пенсійного фонду особливе місце займає чинник фонду оплати праці як безпосередній чинник впливу на величину надходжень до фонду. З іншого боку, особливості визначення пенсійних виплат є безпосереднім чинником впливу на обсяг видатків Пенсійного фонду України, а отже, необґрунтовані їхні зміни можуть викликати виникнення дефіциту бюджету. Так, наприклад, виникнення значного обсягу дефіциту пенсійної системи у 2004 р. внаслідок підвищення рівня пенсійних виплат шляхом встановлення Постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2004 р. №1215 «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення» [3] щомісячної державної адресної допомоги до пенсії (дотації), а також у зв'язку з підвищенням мінімального розміру пенсії за віком до розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (Закон України від 23 грудня 2004 р. №2291-IV «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [2]). Крім цього, аналогічна ситуація склалася тоді, коли з 1 січня 2008 р., відповідно до п. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів» [1], пенсії, призначені із застосуванням показників середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України за 2002–2005 рр., було перераховано із застосуванням середньої заробітної плати працівників зайнятих у галузях економіки України за 2006 р., яка складає 928,81 грн.

Результати таких перерахунків чітко простежуються у зміні показників діяльності Пенсійного фонду України, а саме: у відповідному скороченні частки власних доходів у видатках у 2005 р. та у 2008–2010 рр. (табл. 1).

Таблиця 1. **Видатки і власні доходи Пенсійного фонду України, 2004–2010 роки***

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Видатки, млрд. грн.	33,1	65,5	74,0	99,9	153,9	165,6	191,5
Власні доходи, млрд. грн.	31,4	42,2	54,3	75,5	102,0	99,8	119,3
Співвідношення видатків до власних доходів, %	94,8	64,4	73,4	75,6	66,3	60,3	62,3

* розраховано за даними [9].

До інших ризиків діяльності Пенсійного фонду України належать: ризик ринкової нерівноваги (який пов'язують із тим, що завдяки системі пільг за професійними ознаками виникає нерівність умов для тих, хто працює і тих, хто виходить на пенсію); політичні ризики (про які йшла мова вище); системні ризики (ризики втрат грошових коштів через «непрозорість» самої системи в результаті фінансових «обвалів» суміжних систем – фондового ринку, банківської чи страхової системи); адміністративно-законодавчі ризики (виникають у випадку реалізації незапланованих адміністративних обмежень діяльності суб'єктів ринку, а також змін у законодавстві).

У системі пенсійного забезпечення існують також нефінансові ризики, тобто ризики, що не мають визначеної кількісної оцінки, але наслідки бурхли-

вого і неконтрольованого розвитку яких можуть мати не менш руйнівний характер, ніж фінансових ризиків. До них відносяться юридичний ризик, стратегічний ризик і ризик репутації [11].

Процедури ризик-менеджменту повинні систематично застосовуватися як при розробці стратегії та визначенні основних бюджетних показників формування бюджету Пенсійного фонду України, так і в ході його виконання, що полягає у постійному моніторингу та контролі, а також оперативному реагуванні на ризики. Неперервність в аналізі й управлінні ризиками сприятиме мінімізації впливу зовнішніх і внутрішніх ризиків, а отже, забезпеченню фінансової стійкості Пенсійного фонду України.

Висновки. Ризик-менеджмент є важливою складовою визначення та прогнозування фінансової стійкості Пенсійного фонду України. Ключовою характеристикою ризику є здатність кількісного вимірювання його наслідків, втім, історично відбувся перехід від власне оцінювання ризиків до управління ними.

Превентивний аналіз ризиків повинен бути як основою до теоретичних розробок, так і підгрунтям прийняття управлінських рішень при формуванні фінансової політики фонду. Особливо вагомий вплив мають демографічні та фінансові ризики, і якщо першим систематично приділяється увага науковців і проводяться комплексні актуарні розрахунки, то аналіз фінансових ризиків потребує більш детальних наукових досліджень.

1. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів: Закон України від 28.12.2007 №107-VI із змінами та доповн. станом на 1.12.2011 // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Закон України від 23.12.2004 №2291-IV із змінами та доповн. станом на 1.12.2011 // zakon1.rada.gov.ua.

3. Про підвищення рівня пенсійного забезпечення: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2004 №1215 із змінами та доповн. станом на 1.12.2011 // zakon1.rada.gov.ua.

4. *Бланк И.А.* Управление финансовыми рисками. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600 с.

5. *Булгакова С., Микитюк І.* Бюджетний ризик: сутність, класифікація, фактори // Вісник КНТЕУ.– 2010.– №1. – С. 59–68

6. Динаміка змін деяких показників системи пенсійного забезпечення України у 2009–2010 роках // pfu.gov.ua.

7. *Краузе О.* Зовнішня трудова міграція населення України // Галицький економічний вісник.– 2010.– №2. – С. 26–34.

8. *Люблін Ю., Гендрікс Г., Нейков І.* Пенсійна реформа в Україні: коментарі іноземних фахівців // Страхова справа.– 2008.– №3. – С. 41–46.

9. Статистика // Пенсійний фонд України // www.pfu.gov.ua.

10. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.

11. *Толуб'як Д.С.* Ризики системи пенсійного забезпечення // Науковий вісник Академії муніципального управління.– Серія: Управління.– 2010.– №4 // nbuv.gov.ua.

12. *Barr, N.* (2000). Reforming pensions: myths, truths, and policy choices. International Monetary Fund Working. 57 p.

13. *Kaplan, S., Garrick, B.J.* (1981). On the Quantitative Definition of Risk. Risk Analysis, 1: 11–37.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2012.